

La toponímia com a mostra de la transformació del territori. L'exemple d'Osor

FÈLIX BRUGUERA LIGERO

Doctor en Filologia catalana

Quaderns de la Selva, 21

•

Any 2009

p. 17 a 28

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

La toponímia: una ciència interdisciplinar

La toponímia és la branca de l'onomàstica que estudia els noms de lloc, és a dir, els noms propis d'abast geogràfic. Es tracta d'un element molt proper a l'entorn humà que sempre ha interessat, tal com afirma Ramon Amigó i Anglès: «filòsofs grecs, gramàtics medievals i tota mena d'estudiosos de totes les èpoques, s'han sentit encuriósits per descobrir què vol dir i d'on venien unes paraules que no tenen actualment cap sentit, utilitzades per designar concretament un lloc...»;¹ tanmateix, no és aquest vessant etimològic i de caire lingüístic –sens dubte molt important i significatiu–² sinó aquell que es relaciona directament amb el territori i a partir del qual podem observar que, des de l'estudi dels noms de lloc –exemplificat en la població d'Osor–, ens podem adonar dels canvis esdevinguts en el decurs del pas del temps en qüestions de paisatge natural, agrari o humà.

El topònim es troba, en un primer moment, lligat a una realitat immediata, propera al parlant; malgrat això, aquesta realitat es pot transformar, evolucionar i, aleshores, en algunes ocasions, aquest canvi de l'espai no és paral·lel al canvi del nom d'aquell indret, raó per la qual aquell antic nom esdevé un fòssil lingüístic que ens recorda una realitat pretèrita i, per tant, ens informa de les transformacions que s'han produït en aquella porció de territori, dit d'una altra manera, en mots d'Elvis Mallorquí: «...podem distingir entre una majoria de topònims amb un significat clar i entenedor, que poden ser qualificats com a “transparents” o “plenament descriptius” dels elements o àmbits geogràfics a què es refereixen, i una minoria de noms de lloc que, en el llenguatge actual, no tenen sentit o no descriuen l'indret que anomenen. Es tracta, a vegades, de topònims descriptius en el moment en què van ser creats, però que han anat perdent el seu significat, tant per canvis en el paisatge com per la mateixa evolució de la llengua...»³ I, de fet, és sovint gràcies a la toponímia que podem constatar una realitat desapareguda o transformada: «Hi ha noms que, encara que siguin entenedors, no responen a cap realitat actual, però que han quedat adherits en un punt més o menys concret. Sovint, aquesta conservació oral és l'únic document que queda per acreditar una realitat passada.»⁴ Llavors, precisament per això, la toponímia esdevé una ciència interdisciplinar, és a dir, que es pot estudiar o bé que pot complementar branques diverses del coneixement: la lingüística, la geografia, la història, la

1. Ramon AMIGÓ I ANGLÈS. *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 11.
2. Com ja esmentava Joan Coromines, entre d'altres estudiosos, quan afirmava que «el que sempre ha interessat més en els noms de lloc és la seva etimologia». COROMINES, Joan. *Estudis de toponímia catalana I*. Barcelona: Barcino, 1965, p. 7.
3. Elvis MALLORQUÍ. «Introducció» a *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*, 2006, p. 13.
4. Ramon AMIGÓ I ANGLÈS. *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*, p. 16.

cartografia, la geologia, la botànica, la zoologia, l'arqueologia, la dialectologia o la tradició popular.⁵

A la present comunicació, a partir del recull exhaustiu, pretèrit i present, que hem realitzat dels termes municipal i parroquial d'Osor,⁶ ens proposem de mostrar el que fins aquí hem tractat de presentar, és a dir, que els noms de lloc ens poden donar moltes pistes sobre com ha evolucionat aquesta part del territori des de diverses perspectives ja que, en paraules de Joan Fort, «un aspecte molt interessant de la toponímia, i fins fa pocs anys gens estudiat, és el reflex dels canvis en el paisatge».⁷

Els canvis en la fauna⁸

Els animals han estat, des de sempre, uns significatius generadors de noms de lloc arreu del territori i, evidentment, Osor no podia ser una excepció en aquesta tipologia de noms de lloc que en l'onomàstica rep el nom de zootopònim. Així, en el nostre espai selvatà, hi detectem la presència d'alguns noms de lloc que denoten la presència d'animals encara presents en la fauna d'aquesta zona: el *sot del Senglar* (que ja documentem en un capbreu de l'any 1562 com a *torrente vocato del Senglà*), les *roques Guilleres*, la *roca Corbera* o bé el *pla del Cabirol*.

Tanmateix, el que aquí ens interessa de mostrar és com en quatre noms de lloc –recollits oralment i, per tant, encara vius, els quals ens serveixen d'exemple entre alguns d'altres que hi podríem afegir– recullen l'antiga presència d'unes espècies animals en l'actualitat inexistents en aquesta part del territori, com són la llúdrida, al *gorg Lludriguer*, a la riera d'Osor (espai que podria tractar-se de l'antic *gorg de Salludriguera* documentat en dos llevadors del segle XVIII, de 1731 i 1792, com a *lo lloch anomenat lo Gorch de Saludriera*)⁹; el cabrot, a la *baga dels Cabrots*

5. Així ho recullen un bon nombre dels estudiosos de la toponímia, per exemple, Xavier Terrado a l'estudi *Metodologia de la investigació en toponímia*, p. 16-26, relaciona, respectivament, la toponímia amb la lingüística, la cartografia, la geografia, la geologia, la botànica, la zoologia, la història i l'arqueologia; la jornada titulada «Toponímia i paisatge rural», celebrada a la Universitat de Girona el 17 de setembre de 2004, sota la coordinació d'Elvis Mallorquí, va consistir en diverses ponències de Ramon Amigó, Joan Anton Rabella, Joan Tort, Francesc Roma i el mateix Elvis Mallorquí relacionant els noms de lloc amb la lingüística, la geografia, la història i l'imaginari de la societat tradicional, ponències que es van recollir per escrit a *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*; o bé, Joan Veny que va publicar *Onomàstica i dialectologia* relacionant, com indica el títol, aquests dos àmbits de coneixement; i encara, l'Institut Cartogràfic de Catalunya, sota l'assessorament metodològic de Joan Tort, va publicar *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització* relacionant aquests dos aspectes. A banda, d'aquests esments tan evidents, podem trobar altres referències al caràcter interdisciplinari de la toponímia en obres de Ramon Amigó, Emili Casanova, Joan Coromines, Josep Moran, Enric Moreu-Rey o Albert Turull, entre d'altres.

6. El recull va donar lloc a la tesi doctoral titulada *Onomàstica osorenca. Toponímia pretèrita i present dels termes municipal i parroquial d'Osor*, dirigida pel doctor August Rafanell i defensada a la Universitat de Girona el 24 de novembre de 2006. A hores d'ara, aquest treball es troba en vies de publicació.

7. Joan Fort i Olivella. *Els noms de lloc*. Girona: Diputació de Girona - Caixa de Girona, 2006, p. 80.

8. Per a un coneixement més ampli de la influència de la fauna en la toponímia d'Osor, podeu consultar Fèlix BRUGUERA. «La fauna en la toponímia d'Osor». *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 209-220.

9. La presència de la llúdrida com a generadora d'un nom de lloc és especialment interessant, ja que es tracta d'un animal poc habitual en toponímia, aspecte que ja recollia Enric Moreu-Rey que a *Els nostres noms de lloc*, p. 69: «Ni l'esquirol ni la llúdrida no semblen haver deixat massa empremta.»; curiosament, a Osor també hem trobat algun nom relacionat amb l'esquirol, ni que sigui pretèrit: «un lloc dit Els Esquirols» (1613).

(recollit, així mateix, en 1731, com la *Castanyeda dels Cabrots*);¹⁰ l'àliga, en la roca de l'Àliga, eminència muntanyosa i rociosa situada al nord-est de Susqueda, als límits municipals amb Osor, al nord-oest de la Creu de Portell;¹¹ o el llop,¹² en una peça la *LLobosa* (documentada com a *Sallobosa* a 1792), la *font del Llop*, el *cau del Llop* o la *perxada el Bac del Llop*.¹³ En relació amb el llop, encara podríem afegir-hi un darrer exemple de dos noms de lloc anomenats la *Sútia*, un de situat a Santa Creu d'Horta i l'altre vers el mas el Clascar, prop del límit municipal entre Osor i Susqueda, que ens recorden una antiga construcció, una mena de forat força profund, que servia de trampa per a atrapar llops.

Com hem pogut comprovar, en la majoria d'exemples de zootoponímia, la referència és a animals, òbviament, salvatges que, segons Enric Moreu-Rey, són els que «tenen una major penetració entre els noms de lloc».¹⁴

Els canvis en la vegetació

Molts indrets són anomenats d'una determinada manera arran de l'espècie vegetal que hi predomina,¹⁵ per això en el nomenclàtor toponímic osorenc detectem molts termes relacionats amb els arbres o arbustos que hi localitzem més àmpliament, com ara el castanyer (la *Castanyeda*, antigament *loco vocato* Castanyeda en un capbreu de 1446, la font de la *Castanyeda del Maroi...*), l'alzina (l'*alzina Rodona*, l'*alzina de la Coma*), el bruc (el *Bruguer*, ja documentat amb la mateixa forma en els segles XV i XVIII), el pi (*turó del Pi*, *els Tres Pins*), el roure (*pla de Roure*, documentat des del segle XVIII), al costat d'altres de menys freqüents com l'avellaner (l'*Avellaneda*, el *molí de l'Avellana*, aquest darrer documentat entre els segles XV i XIX), el freixe (la *Freixeneda* o el *torrent del Freixe*, ja del segle XVIII), la ginesta (el *Ginestar* o el *sot del Ginestar*), el grèvol (la *font del Grèvol*), el saule (*pla de Saule*) o el vern (*sot dels Verns*); o de casos d'exemplars d'espècies poc habituals a la zona recollits en noms de lloc com ara la *font del Gatell*, la *Servera*, la *roca del Teix*, la *riera dels Tells* o el *sot del Nespler*.

10. En un capbreu de 1446 també hi localitzem un *loco vocatam* Cabrots i un *prato de Cabrots*, i en un cadastre de 1785 i un amillament de 1862, entre altres documents, hi trobem una *partida los Cabrots*, cosa que mostra l'antiga notable presència d'aquest caprí en els boscos osorencs.

11. També hem documentat en el segle XIX un antic indret situat just al límit municipal entre Osor i Sant Hilari Sacalm, vers Sant Miquel de Solterra i la Creu de Llevanyes, també relacionat amb aquesta au, anomenat la *Posa de l'Àguila*: «punto conocido por *Posada del Aguila* heredad de Miguel Borrell» (1889).

12. Sobre la presència del llop a la comarca de la Selva, podeu consultar Xavier PÉREZ. «La memòria del llop a la Selva». *Quaderns de la Selva*, 12 (2000), p. 185-191.

13. O els pretèrits *serrat anomenat Pas del Llop* de 1767 o la *pieza del Pas del Llop* de 1862.

14. Enric MOREU-REY. *Els nostres noms de lloc*, p. 69.

15. Aquest tipus de nom de lloc reben el nom de fitotopònims, uns fitotopònims que, com assenyala Maria Reina Bastardas, cal suposar que són «en un principi, i en el moment de la seva creació, noms apel·latius; és a dir, són [...] noms pertanyents al lèxic comú», els quals arriben a ser específics en dos casos: quan aquell nom referent a la vegetació deixa de formar part del lèxic comú o –i aquesta és la part que ens ocupa– continua la mateixa estudiosa «si desapareix la realitat que motivava el nom de lloc, en el nostre cas si desapareix l'arbre o arbres que originaven la designació, però el nom persisteix», és a dir, quan es transforma el paisatge però perviu l'antic nom de lloc. MARIA-REINA BASTARDAS. *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*, p. 20-21.

A banda d'aquests termes plenament descriptius encara a l'actualitat, en altres ocasions trobem topònims actuals que, gràcies al genèric que els acompanya, ens mostren una massa forestal transformada: la *perxada de l'Aulet* o de *l'Aulet Xic* indica que els antics boscos d'alzina¹⁶ han esdevingut amb el temps boscos de castanyer, o bé les perxades de *Roureda* o *Vernica*, en què l'antic predomini de roures i verns foren substituïts, també, per castanyers.

I encara, en alguns casos, el nom de lloc fa ús d'una espècie vegetal que a hores d'ara ja no és present en aquell indret, com ocorre, per exemple, amb el *coll de Cirerers*,¹⁷ pas a la carretera que va de Santa Creu d'Horta a Osor, on actualment no trobem cap cirerer sinó que hi predomina, fonamentalment, el castanyer.

La desaparició d'activitats agrícoles, ramaderes i forestals

Un altre aspecte significatiu que els noms de lloc ens permeten de recuperar és el que es refereix a antigues activitats de diversa índole.

El terme municipal d'Osor és, fonamentalment, forestal; tanmateix, en altres temps s'havia aprofitat una part significativa d'aquest espai com a zona de conreu, per això, en la toponímia actual localitzem termes que ens recorden activitats que tenien com a finalitat arrabassar terreny al bosc per convertir-lo en terra de conreu. Així, trobem *artiga* o *artigar*¹⁸ al mas i *partida dels Artigots*, la *perxada Artiga d'en Ton*, l'*Artiga d'en Xico Laura* o les *Artigues*; la *rompuda*¹⁹ al *collet de la Rompuda*, la *partida la Rompuda* o bé *el camp de la Rompuda* o l'*eixermada*²⁰ a la *partida l'Eixermada*. En la majoria d'aquests espais, el bosc, fonamentalment d'alzina o de castanyer, ha recuperat el seu antic hàbitat.

En altres casos, ens trobem amb termes geogràfics que recullen antigues activitats agràries o bé tipus de conreu actualment inexistents, per exemple *pla Sabatuda*,²¹ el *Formentar* (probablement referit a un camp de blat), les *Malloles* (referit a un camp de conreu de vinya jove), la *font* i la *baga de la Civada* (actualment un bosc de castanyer que en el passat devia haver estat un camp de conreu de civada per al bestiar), el *pla de la Illeta* (provinent d'illa en el sentit de terra fèrtil vora d'un curs d'aigua²² en un lloc on hi havia hagut el camp de futbol de les Mines d'Osor i que a hores d'ara és l'espai on resten emmagatzemades restes de

16. En aquesta zona del territori, com a bona part de les Guilleries, el més freqüent és usar les formes dialectals *aulina* i *aulet* per referir-se a les formes més estàndard com *alzina* i *alzinar*, aspecte que apareix recollit al *Diccionari català-valencià-balear* (AlcM, 2, 148).

17. Òbviament, en aquest espai, es tractava de cirerers bords, salvatges, i no pas de l'arbre fruïter, ja que es localitza en una zona forestal.

18. *Artiga*: tros de terra en què s'han arrabassat les mates i el bosc per conrear-lo (DECat, I, 438).

19. *Rompuda*: tros de terra a la qual s'ha tret la vegetació i que ha estat cremada per conrear-la (AlcM, 9, 560).

20. *Eixermada*: participi d'*eixermar*, sinònim d'*artiga*, terra erma o de bosc arrabassada per a ser conreada (AlcM, 4, 665, 666).

21. La *batuda* fa referència a l'acció de batre, especialment el conjunt de feines en què s'estenen les garbes per separar el gra de la palla. Tanmateix, el mot també pot significar l'acció de batre el bosc, per aixecar la caça. Si l'origen del topònim fos aquest, aleshores es tractaria d'un nom de lloc que ens recordaria una acció relacionada amb la cacera.

22. OnCat, IV, 438.

l'antiga explotació minaire) o el *prat de les Hortes* (indret on avui podem veure una empresa de terres de jardineria i una antiga serradora).²³

Per altra banda, també localitzem topònims que es relacionen amb la ramaderia i la pastura, activitats avui pràcticament extingides a la zona, en dos casos: *les Saleres*²⁴ o, segurament, el *camp de Llancers*, que sembla un mot derivat de *llancer* en l'accepció de 'deixar baixar el bestiar muntanya avall: cap a les pastures al matí o cap al corral al vespre'.²⁵

En un sentit semblant, hi podríem afegir algunes activitats relacionades, sobretot, amb la cacera, com ara les antigues *palomeres*, referides a les 'parades i parances dels caçadors [...] de tudons i coloms silvestres o ensalvatgits',²⁶ al *Collsapalomera* o al *quintà de les Palomeres*²⁷ i, probablement, el *mas les Berbolades*, ja que coincidim amb Joan Coromines quan afirma que «Les Barbolades. En terme d'Osor [...] no deu ser un derivat de *barba*, perquè del context resulta que s'hi caçaven tudons: eren unes *palomeres*; per tant seria derivat de *berbol* 'parany de caçar'». ²⁸

Quant a aspectes forestals, la toponímia ens ha permès de constatar un fet interessant a l'entorn de l'explotació del castanyer, fins fa pocs anys l'arbre més significatiu i abundant a la zona, recentment substituït en molts casos pel pi, i que fa pensar en antics oficis forestals, sobretot, el de roder, un dels més importants a la zona fins a mitjan segle XX. La qüestió es refereix al fet que els espais on abunda aquest arbre no sempre s'han anomenat d'una sola forma. D'aquesta manera, hem pogut comprovar que com a genèric introductor o bé pròpiament com a específic, existeixen tres termes per referir-se als boscos de castanyer: *baga*, *perxada* i *castanyeda*: *la Baga*, *baga del Baladrós*, *baga de la Barraca d'en Baier*, *la Castanyeda*, *castanyeda del Maroi*, *perxada del Borratxí*, *perxada de Montglòs*... i, endemés, en algunes ocasions en un únic nom de lloc encara viu hi apareix més d'un terme, com passa amb la *perxada Castanyeda de l'Aulet*²⁹ o també en relació

23. Si analitzem en aquest sentit la toponímia pretèrita, ens podem adonar de la presència d'alguns noms relacionats amb conreus que antigament havien estat molt significatius a l'espai treballat i que ara o bé són inexistents o bé només troben d'una manera gairebé testimonial. El més destacat és la vinya: com a genèric o específic l'hem localitzat en 93 topònims, el més antic dels quals data del segle X, vinya *Cheiriirindis comedera* documentada de l'any 927. Bona part d'aquests espais han esdevingut pinedes, com ocorre a la partida de terra anomenada de Puig-rodon, en la qual en els anys seixanta del segle XX gairebé tot eren feixes de vinya i avellaners amb arbres fruiters, però actualment és tot un bosc de pins, o bé en noms actuals com el *turó del Mallol* (un mallol és una vinya novella). A banda d'aquest exemple, en trobem d'altres com l'olivera (*oliveres d'en Serra* a 1731 o les *oliveres de Solterra* a 1606) o el blat (*coll de Formentar* a 1750 o la *pessa de terra anomenada lo Formentà* de 1792).

24. Pedra plana damunt la qual els pastors posen la sal que el bestiar ha de menjar (AlcM, 9, 686).

25. DECAt, V, 63, 64

26. AlcM, 8, 145

27. Sobre la importància i l'antiguitat de les palomeres a la zona de Sant Hilari Sacalm i Osor, podeu consultar Francesc CARRERAS I CANDI. «Montanyes, boscuries y palomeras» a *Notes històriques de Sant Hilari Ça-calm*. Barcelona: La Estiuada, 1911, p. 90-101.

28. OnCat, II, 341

29. Paga la pena de fixar-se en la curiositat d'aquest topònim que recull, entre el genèric i l'específic compost, fins a tres col·lectius botànics: *perxada* –bosc de castanyers joves d'entre quinze i vint anys–, *castanyeda* –bosc de castanyers vells– i *aulet* –bosc d'alzines–. Aquest nom sembla descriure perfectament l'evolució del lloc: un bosc d'alzines substituït per castanyers que, amb els anys, es van replantar per altres de més joves per fer-ne perxes.

amb algun de pretèrit com la *perxada del Borratxí*, a 1792 *castanyeda del Borratxí* o la *baga dels Cabrots*, documentada en 1731 com a *castanyeda dels Cabrots*.

Després d'haver-ne parlat amb antics bosquetans, hem pogut comprovar la justesa dels arguments d'Emili Rams quan deia: «Popularment s'anomenen castanyers aquells arbres que no han estat podats, però sí empeltats de joves perquè donin fruit. Els boscos dedicats al cultiu de les castanyes són anomenats *castanyedes*. Els castanyers que es tallen en cicles d'entre 16 i 20 anys s'anomenen *perxes*, i el bosc on es crien *perxades*. La producció que donen aquestes explotacions forestals es destina a fusta o bé a cairats. Els llocs on creixen els rebrots petits mentre tenen de 3 a 4 anys s'anomenen *bagues*. Els tanyes que donaven aquestes plantacions anaven principalment per a la producció de rodells o cèrcols, i de bastons».³⁰

Una altra feina de caràcter forestal que actualment ja no existeix en aquestes verals però que en altres temps havia estat molt significativa, raó per la qual encara és present en la memòria de la gent i també es recull en un nom de lloc, és la de carboner, present en el terme la *tallada de les Carboneres*.

A banda, trobem diversos noms de lloc encara vius que ens remetent a algun altre antic ofici desaparegut de la zona, com és el de rajoler al *pla de la Rajoleria*, el *pla del Forn* o la *vinya del Forn*, ja que tot fa pensar que aquests dos darrers termes provenen de l'existència pretèrita en aquell indret d'un forn de calç, el de moliner al *Molinot* o el *molí de Cercenedes* o el de minaire, a *les Mines d'Osor* o a *les mines del Colobran*.

La memòria d'antics masos avui inexistents

La recerca toponímica present sovint ens mostra noms l'origen dels quals no és fàcil d'esbrinar. Tanmateix, si hom pot contrastar aquesta informació actual amb una altra de pretèrita, en algunes ocasions es pot descobrir que aquell nom estrany o sorprenent és fill d'una realitat antiga relacionada amb un vell mas o la seva partida de terra homònima, produint-se així el fenomen pel qual gràcies al nom actual descobrim zones habitades d'altres temps, masos històrics dels quals no en resta ni una runa i que, per tant, mai no hauríem pogut situar a l'espai per poder realitzar, per exemple, un estudi dels antics nuclis de població del territori, un treball que podríem relacionar amb la geografia humana.

És obvi, doncs, que per mostrar aquest aspecte canviant del paisatge, no n'hem tingut prou amb la recollida oral d'informació sinó que ens hem de referir al buidatge toponímic de documents escrits, ja que només d'aquesta manera es pot realitzar la comparació i, consegüentment, la localització d'unes cases en

30. Emili RAMS. «Els oficis perduts dels bosquerols de les Guàrdies». *Revista d'Etnografia de Catalunya*, 20 (2002), p. 169-170. En el mateix sentit, Rams es va manifestar en un altre article de l'any 2004 titulat «Essència boscana», publicat a la revista *Descobrir Catalunya*, núm. 83, pàg. 58-61. Cal afegir aquí que, arran del fet que en aquestes contrades l'explotació del fruit és pràcticament inexistint i que l'ofici de rodeller ha desaparegut malgrat que el que sí que encara es fan són bastons, aquests tres termes sovint es confonen però predomina sobretot el genèric *perxada* ja que l'explotació del castanyer per a obtenir-ne fusta és la que encara perviu de forma més notable.

altres èpoques habitades però que a hores d'ara resten perdudes, fins i tot, en la memòria dels més grans.

Seguint aquesta premissa, hem pogut saber que l'actual *pla* i *camp de Llancers* origina el seu nom en un antic mas Llancers, actualment anomenat *la Casina*, no gaire lluny de Santa Bàrbara, una antiga casa documentada dels segles XVII i XVIII: «La casa d'en Bellvehí y per altre nom dita *Llancer* o *Llances*» (1699) o «Aquella casa, heretat o mas anomenat *la Cacina* o *Llanzes*» (1785).

De la mateixa manera, l'actual *baga* i *sot de la Bruguera*, entre els masos cal Teixidor i el Ginestar, vers el Croset, al vessant de la muntanya de Sant Gregori, ens permeten de situar un antic mas *Bruguera* documentat des del segle XIV: «*Mansi Bruguera*» (1334), «el mas *Se Burguere*» (1440) o «Los masos *Bruguera* y Estany, dirruïts y a dit mas Crozet units» (1731).

També el *Collsacodina*, a Santa Creu d'Horta, ens descobreix un pretèrit mas o *borda*³¹ *la Codina* documentat entre els segles XV i XVIII: «*Borna de sa Cudina*» (1446), «Masoveria anomenada *Borna Sa Cudina*» (1562) o «masoveria dirruïda nomenada *Bornasacudina* y a dit mas Yglesias agregat» (1792).

Igualment, el lloc anomenat *el Gausac*, a Santa Creu d'Horta, vers els masos el Gelats i el Veguer, ens situa en l'espai l'antic mas del mateix nom que documentem per escrit entre els segles XIII i XVIII: «*Mansi Gausach*» (1285, 1334, 1440, 1731). I, en idèntica línia, els gorgs de *les Terrades* i de *la Plana*, a la riera d'Osor, ens localitzen els antics masos homònims, el primer documentat entre els segles XIV i XVIII –«*mas Terrades*» (1316), «*Mansum vocato de Terradys*» (1446), «*Mansi de Terradis*» (1560), «*mansi de Terrades*» (1622) o «Mas molt temps ha dirruhit anomenat *Tarradas*» (1731)– i el segon entre el XIV i el XVII i en parròquia de Santa Maria de Mansolí, als límits municipals entre Osor i Sant Hilari Sacalm –«*Bordonera de sa Plana*» (1343) o «*Mas Planas*» (1691).

I encara podríem afegir que una *feixa de la Coma*, a Santa Creu d'Horta, ens remet a un antic mas *Coma*, diferent de la *Coma* encara visible, situada prop del coll de Querós, documentat al segle XV, «*mas Coma*» (1446); que la *perxada del Rajol*, vers el mas Cercenedes, recorda l'antic mas del mateix nom àmpliament documentat entre els segles XIV i XVIII –«*mansi Rayols*» (1334), «*mansi Raiol*» (1446), «*mas Rajol*» (1562, 1700, 1736)– i que la *font del Coral*, als límits municipals entre Osor i Anglès, ens situa el mas *el Coral*, també recollit per escrit entre els segles XIV i XVIII –«*mansi Coral*» (1334) o «*mas Coral*» (1440, 1731).

En relació amb aquest apartat, hem d'esmentar un nom curiós, la *carenada del Castell del Baier*, en un espai en el qual no hi ha hagut cap construcció d'aquest tipus. El més raonable és que es tractés del lloc en el qual hi havia hagut algun antic mas important, potser fortificat, i semblaria tractar-se, per la zona, d'un antic mas *Puigferran*, ja derruït al segle XVIII (en 1792 podem llegir: «Mas dirruït nomenat Puigferran de Jaume Bayer y Crosa», és a dir, del mateix propietari que el mas Baier)

31. Genèric arcaic que creiem, com indica Moreu-Rey a *Els nostres noms de lloc*, p. 76, que tenia com a sentit antic el de 'masia de fusta' o 'estable'.

i que havia estat la residència d'antigues famílies nobles medievals quan havien viscut a Osor com ara els Recs, els Vilanova o els Sarriera, com demostren alguns esments documentals: «Lo senyor Miquel Sarriera y de Gurb, senyor de la vila y vall de Ozor y de son terme y senyor de casa, honor y alou franch, antiguament anomenat de Rechs, y de la casa de Puigfarran y després del magnífich Galceran de Vilanova en dita vall de Ozor» (1562); és lògic de creure que, si es tractava d'una casa noble, fos fortificada i, aleshores, qualificada de castell.

Altres mostres de transformacions del territori

Dos curiosos topònims que hem recollit són *la Via*, un camí que s'inicia vers el coll de Cirerers, a Santa Creu d'Horta, i s'acaba a la carretera d'Osor a Santa Creu, sobre la riera d'Horta, vers el mas cal Cisteller i la *perxada de la Via*, que es tracta de la zona boscosa de castanyer situada per on discorre el camí; doncs bé, aquests noms de lloc recorden un camí en el qual hi havia hagut uns rails per on havia corregut una màquina transportant perxes de castanyer i que actualment ja no existeixen.³²

Un altre nom que ens recorda el passat és la *bauma*³³ d'en Becaina, una petita cova situada prop de les Mines d'Osor en la qual sembla que s'hauria amagat el conegut trabucaire Martí Plademont, conegut com en Becaina, natural d'Arenys de Munt però que es va casar i va viure a Osor; així mateix, també hem documentat per escrit una peça de terra –documentada a mitjan segle XX– anomenada amb el mateix nom, just al darrere d'una casa també coneguda com a *can Becaina* situada al carrer de Cercenedes,³⁴ per tant, aquests termes ens remetent a uns fets històrics que, a més a més, van originar diversos relats populars.³⁵

Finalment, arran d'algun nom de lloc també hem pogut recollir antics costums religiosos relacionats especialment amb els funerals, així, ens han esmentat un *camí dels Morts*, entre els masos el Cerver i el Clascar que hauríem de relacionar amb el camí pel qual es portava els difunts en el camí cap a l'església parroquial d'Osor o del Coll –malgrat que també podria provenir d'algun fet relacionat amb alguna mort, per accident o no, del qual no es guarda record– i un *sot del Perfundis*, que deu el nom al fet que prop d'allà discorre la carretera que condueix a l'església de Santa Creu d'Horta i es localitza el punt en el qual, quan es conduïa

32. Aquest topònim apareix recollit al *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* amb la forma *perxada d'en Via*, forma que considerem errònia, ja que el terme no prové de cap antropònim sinó que s'origina en el substantiu que té el sentit de 'camí transitable especialment per via fèrria', tal com recollim en el nostre article titulat «Normativització de topònims oficials osorencs», publicat al *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 106-107 (2007), p. 26, volum d'homenatge a Andreu Romà i Espí.

33. Una *bauma* o *balma* és una petita cova.

34. Sobre la vida d'aquest trabucaire, el darrer que va ser esquarterat públicament a Girona, el 29 de març de 1829, podeu consultar Montserrat JIMÉNEZ. «L'administració de justícia en l'àmbit local. (Per la fi d'en Becaina. Petita història d'un assassí)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, volum XLVIII (2007), p. 311-327.

35. Concretament es tracta de dues composicions populars titulades *Martí Plademont (a) Becaina* i *Cançó nova que se ha dictada de un home conegut anomenat Bacayna*, on s'explica la manera com aquest personatge fou pres per uns carboners companys seus i com fou portat a Girona on el varen esquarterar.

un difunt des d'algun mas a l'esmentada església, es resava el *Deo Profundis*, per tant, el nom és una degeneració del terme llatí.

Consideracions finals

Amb la present comunicació, creiem que, a partir de l'exemple d'una zona com és Osor, es demostra que el recull exhaustiu i l'estudi dels noms de lloc a partir d'enquestes orals és una eina més que pot servir als estudiosos de diverses branques del coneixement a adonar-se dels canvis esdevinguts en un determinat territori. En aquesta ocasió hem mostrat alguns d'aquests aspectes pel que fa a flora, fauna i hàbitat humà, però, als que hem anomenat s'hi podrien afegir molts altres exemples toponímics que ens mostressin aquesta evolució. Alhora, ens hauríem pogut centrar en altres àmbits (dialectologia, amb lèxic o fonètica propis de la zona treballada;³⁶ arqueologia, amb noms que podrien indicar alguna construcció o hàbitat antic,³⁷ o cultura popular, amb l'esment de relats tradicionals relacionats amb alguns noms de lloc,³⁸ per exemple), però ho deixarem per a un altre moment).

Considerem que aquesta és una raó més per afegir a la idea de la urgent necessitat d'ampliar el nombre de reculls toponímics d'abast municipal a les comarques gironines, ja que a hores d'ara, que nosaltres en tinguem notícia, només se n'han realitzat a Vilallonga de Ter (Ripollès), per Ramon Amigó i Anglès (1979); la Selva de Mar (Alt Empordà), per Jaume Quintana (1983); Vilablareix (Gironès), per Pilar Gispert-Sauch (1986); la Vall d'en Bas (Garrotxa), per Albert Noguera (inèdit); Pals (Baix Empordà), per Anna Maria Corredor (2008); la Bisbal d'Empordà (Baix Empordà), per Moisès Selfa (en impremta), i el nostre d'Osor (la Selva), que també es troba en impremta.³⁹ Tal com ja esmentàrem en una altra ocasió, «l'estudi toponímic d'un territori ens pot ajudar a descobrir una realitat, potser pretèrita, que d'una altra manera ens podria passar per alt o, simplement, ens seria desconeguda i, per aquesta raó, és molt important de recollir tots aquells

36. Amb noms com ara *aulet* o *aulina* per alzarar o alzarina a la perxada de l'Aulet, *calzinal* al comarc dels Calzinals (un *calzinal* és un castanyer que no ha estat mai tallat, un mot que no hem trobat recollit en cap dels diccionaris i obres consultades), ioditzacions com al sot Vermell, pronunciat [bər'mej], diftongacions d'AL- a AU- com al sot de ca n'Aubreda (antigament Albereda), entre d'altres.
37. Com al camp i al pla de les Cases, límit municipal entre Osor i Sant Hilari Sacalm i límit de l'antiga parròquia Santa Creu d'Horta, un indret on avui no existeixen vestigis d'antiga població, raó per la qual creiem que és el nom actual del medieval *Cases d'en Franquisen* documentat als segles XI i XII a la mateixa zona, com a límit parroquial i que recullen Bolòs-Hurtado com a un dels nuclis de població més antics de la zona a J. BOLÓS; V. HURTADO. *Atlas del comtat d'Osona* (798-993). Barcelona: Dalmau Editor, 2001.
38. Per conèixer algun d'aquests relats, podeu consultar l'article FÈLIX BRUGUERA. «Etimologies populars. Uns quants exemples selvatans». *Quaderns de la Selva*, 16 (2004), p.151-165. Hi podem trobar casos com *la Petja de Sant Martí*, *Sant Miquel de les Formigues*, *el santuari del Coll*, *el coll de Nafre*, el mateix nom d'Osor...
39. Per poder conèixer la situació actual de la recerca toponímica a les comarques gironines, podeu consultar dos articles força complets i recents: Elvis MALLORQUÍ. «La recerca toponímica a les terres de Girona» a *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, 2006, p. 19-23. També a FÈLIX BRUGUERA. «La recerca toponímica a les comarques de Girona. Estat de la qüestió» a *Onomàstica osorenca. Toponímia pretèrita i present dels termes municipal i parroquial d'Osor*, Girona: Universitat de Girona, 2006, p. 8-20.

noms de lloc que es poden localitzar en un determinat espai geogràfic ja que, amb el pas del temps poden canviar o, simplement, desaparèixer, per la qual cosa si no s'han inventariat s'hauran perdut en el temps sense que se'n pugui recuperar la consciència i, per tant, restarà oblidada una realitat que podria ser útil en altres camps de la investigació com l'arqueologia, la tradició o la lingüística. I, avui en dia, el món evoluciona tan de pressa que molts topònims corren perill de no quedar palesos en cap document escrit alhora que s'obliden de la memòria individual i col·lectiva.»⁴⁰

Finalment, voldríem afegir que els canvis que hem recollit en aquest breu estudi parteixen, fonamentalment, d'exemples de topònims que perviuen a l'actualitat; no cal dir que si aquest exercici s'ampliés i s'apliqués a partir de referències de noms antics caiguts en desús, sens dubte que els resultats serien més quantiosos malgrat que, també cal dir-ho, pel fet de no referenciar en aquests casos un indret específic actual, no resultaria tan evidenciable i clar ja que els topònims desapareguts, aleshores, no designen una realitat immediata i propera a la població i, per tant, els canvis que ens podrien mostrar aquests noms de lloc no resultarien tan evidents als ulls dels parlants, tot i això, és clar que continuaria tractant-se, des d'un punt de vista de recerca en la transformació del territori, d'un material molt interessant i útil com considerem que es pot comprovar amb els exemples que hem anat afegint en el present treball.

Bibliografia

Els topònims actuals els vàrem recollir a partir d'entrevistes orals a habitants d'Osor de tota la vida, concretament a vint-i-tres persones. Els esments antics, recollits en el text mitjançant l'anotació de l'any, fonamentalment, s'han extret de documentació que es pot consultar a l'Arxiu Comarcal de Santa Coloma de Farners (Llevador de l'any 1731, Cadastre de 1785, Amillament de 1862), Arxiu de la Corona d'Aragó (Capbreu de Santa Maria del Coll de 1562 i 1622), Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona (Manual Notarial de 1334), Arxiu Parroquial d'Osor (Manual de 1316 avui perdut però treballat per Antoni Pladevall a la revista *Ausa* IV, 1961-1963), Arxiu Municipal de Girona (Capbreu de 1446) i l'Arxiu Municipal de Sils (Llevador 1792). La descripció d'aquests documents, així com la llista dels informants orals, es pot consultar en el text de la nostra tesi doctoral, a la qual es pot accedir des de:

www.tesisenxarxa.net/TESIS_UdG/AVAILABLE/TDX-0213107-124144//tftbl.pdf [Consulta: 20 de maig de 2009]

ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*, 10 volums. Palma de Mallorca: Editorial Moll, (1988). (AlcM)

40. Fèlix BRUGUERA. «La fauna en la toponímia d'Osor». *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 209-220.

- AMIGÓ, Ramon. *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- BASTARDAS I RUFAT, M. R. *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1994.
- BRUGUERA, Fèlix. «La fauna en la toponímia d'Osor». *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 209-220.
- BRUGUERA, Fèlix. *Onomàstica osorenca. Toponímia pretèrita i present dels termes municipal i parroquial d'Osor*. Girona: Universitat de Girona. Filologia Catalana, 2006. Tesi doctoral inèdita dirigida pel Dr. August Rafanell. (Actualment en premsa)
- COROMINES, J. *Estudis de toponímia catalana*, 2 volums. Barcelona: Barcino, 1965 i 1970.
- COROMINES, J. Amb la col·laboració de J. GULSOY i M. CAHNER, i l'auxili tècnic de C. DUARTE i A. SATUÉ. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 volums. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995-2001. (DECat)
- COROMINES, J.; J. FERRER; J. GULSOY; Ph. RASICO; X. TERRADO. *Onomasticon Cataloniae*, 8 volums. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1989-1997. (OnCat)
- FORT, Joan. *Els noms de lloc*. Girona: Diputació de Girona i Caixa de Girona, 2006. (Quaderns de la Revista de Girona, 123)
- MALLORQUÍ, Elvis (coord.). *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Girona: Universitat de Girona, 2006.
- MORAN, Josep. *L'etimologia i l'onomàstica*. Barcelona: Grup Promotor Santillana, 2006.
- MOREU-REY, Enric. *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1982.
- RAMS, Emili. «Els oficis perduts dels bosquerols de les Guàrdies». *Revista d'Etnografia de Catalunya*, 20 (2002), p. 162-173.
- TERRADO, X. *Metodología de la investigación en toponimia*. Zaragoza: Edició de l'autor, 1999.